

Bestii navzdory

Židovské muzeum v Praze
slaví 115 let své existence

TEXT TOMÁŠ TETIVA, FOTO ŽIDOVSKÉ MUZEUM PRAHA

Když na konci léta 29. srpna 1906 schválilo zemské místodržitelství stanovy **Spolku k založení a vydržování Židovského muzea v Praze**, nikoho ze zakládajících členů ani ve snu nenapadlo, jak zásadní dopad bude mít jejich aktivita pro uchování paměti a kultury židovské komunity nejen u nás, ale i ve světě. Z malého sdružení, které se na počátku své existence snažilo především zachránit liturgické předměty ze zbořených synagog a modliteben při asanaci pražského Židovského Města, vyrostla v průběhu století významná kulturní instituce, jejíž sbírky jsou naprosto ojedinělé i v globálním měřítku – dnes je v jeho depozitářích na 40 tisíc unikátních sbírkových předmětů a 130 tisíc vzácných svazků, což z něj činí jedno z nejvýznamnějších židovských muzeí na světě. Nezapomeňme ale, že v příběhu muzea se také skrývá drama boje s bestií, která tak často usilovala o vymýcení židovské kultury a komunity z historie Prahy a českých zemích.

■ Cikánova synagoga během asanace

Asanace židovského ghetta aneb Bestia triumphans

V roce 1896 se pražští radní rozhodli skoncovat se starobyklým charakterem historického centra Prahy, které chtěli přebudovat na moderní velkoměsto po vzoru Paříže. Nástrojem k tomu měla být asanace – radikální přestavba centrálních čtvrtí, což se týkalo zejména Josefova, bývalého židovského ghetta –, která pohltila více než 600 obytných domů, veřejných budov a celou řadu památek včetně Nové, Velkodvorské a Cikánovy synagogy.

Asanace svým rozsahem a intenzitou patřila k nejrozsáhlejším v Evropě na přelomu 19. a 20. století. Systematická likvidace řady historických staveb však vyvolala i odpor nemalé části kulturní veřejnosti, pobouřené radikálním postojem pražského magistrátu. S metaforou bestie, která slepě ničí vše kolem sebe, se tehdy k veřejnosti obrátil spisovatel Vi-

lém Mrštík ve slavném manifestu *BESTIA TRIUMPHANS*.

„V našem smyslu tedy bestia triumphans není než rubem humanity a humanismu se vším všudy, co pod slovem humanismus a humanita rozumíme – bestia triumphans je jejím opakem. Označuje určitý stav člověka nebo celé společnosti a užívá se ho kvůli stručnosti. Je přirozeno, že bestie tato přibírá na sebe nejrůznější podoby a masky. Potkáte ji na každém kroku...“, píše ve svém manifestu Mrštík.

Liturgické předměty ze zbořených synagog a modliteben končily v soukromých rukou a postupně mizely, přičemž v některých případech končily na trhu se starožitnostmi, často i v zahraničí. V té době se vrací ze studií v Německu Salomon Hugo Lieben, který se nedokázal smířit s marnotratným zacházením s poklady minulosti.

„Přemýšlel o tom, jaký bude osud předmětů ze zrušených synagog, a zvažoval za-

ložení muzejního spolku jakožto zachránce, který je ze spárů bestie vyrvé. Jednání s představiteli synagogálních spolků jednoduché nebylo, ale nakonec bylo korunováno úspěchem,“ uvádí historička Magda Veselská ve své publikaci *BESTII NAVZDORY*, která se věnuje počátkům muzea.

Muzejní spolek měl při svém založení v roce 1906 pouhých 31 členů. O čtyři roky později v roce 1910 se jeho aktivit účastnily už stovky lidí. Jeho nejaktivnějším členem byl od počátku Lieben, který při tom spolupracoval s představitelem českožidovského hnutí Augustem Steinem. Muzeum se svými aktivitami brzy zařadilo mezi první významná specializovaná židovská muzea v Evropě. Od počátku mělo ucelený jednoznačný program a v průběhu dalších desetiletí se rozrostlo do instituce, která díky geografické celistvosti svého zaměření a sbírek nemá obdoby.

Úkolem spolku bylo podle stanov sbírat, uchovávat a vystavovat liturgické předměty ze synagog a předměty z domácností a jejich vyobrazení, zejména umělecky provedené, dále archiválie, rukopisy a tisky, týkající se židovských dějin a literatury, a vyobrazení židovských památek, předmětů a osobností. Judaismus už nebyl považován za výhradně náboženskou záležitost, ale stal se předmětem odborného zájmu.

„Ačkoliv se Židé v Rakousku-Uhersku těšili plným občanským právům už od Prosincové ústavy roku 1867, zboření nejvýznamnějšího ghetta na našem území svým způsobem symbolicky završovalo jejich staletí trvající cestu k zrovnoprávnění. Na druhé straně zánik starého židovského světa byl provázen zájmem umělců. Ne náhodou asanaci zachycuje celá řada fotografií a výtvarných děl, což dodnes umožňuje podobu někdejšího ghetta rekonstruovat,“ uvádí současný ředitel muzea Leo Pavlát.

Legenda o muzeu vyhynulé rasy

Usilovnou činnost muzea za 1. republiky ukončila německá okupace a perzekuce židovského obyvatelstva. Bestie znovu udeřila a její úder měl přímo apokalyptické rozměry. V době, kdy nacisté označili 118 tisíc obyvatel protektorátu za Židy, se v muzeu nacházelo zhruba 1000 artefaktů. Na konci války bylo v muzeu už 40 tisíc sbírkových předmětů, přičemž na 80 tisíc českých a moravských Židů již nežilo.

„Ta nepřímá úměra je výmluvná. Nejdříve dostaly čísla předměty, pak byli očíslováni lidé, kterým předměty patřily. Věci zůstaly, ale lidé byli vyvražďeni. Za tragických okolností, na pozadí nacistických konfiskací židovského majetku a zavraždění jejich majitelů, se sbírka

předválečného muzea dopuštěním krutého osudu rozrostla natolik, že je od té doby nejrozsáhlejší v Evropě a jednou z největších na světě,“ řekl ředitel Pavlát.

Muzeum byl uzavřeno na jaře v roce 1940, kdy Ústředna pro židovské vystěhovalectví na základě příkazu říšského protektora Konstantina von Neuratha provedla likvidaci židovských spolků – Židovské

nily se v průběhu okupace z nařízení nacistů tři výstavy pro německé důstojníky. Na výstavu o židovských svátcích a tradicích zavítal i Hans Günther, který jako vedoucí Ústředny odpovídal za deportace Židů z protektorátu do vyhlazovacích táborů.

„Proti serióznímu pojetí výstavy překvapivě nic nenamítal, pouze vznesl několik požadavků odrážejících typickou an-

Muzeum potají přežívalo, ale bestie se nenechala uchlácholit. Do transportů do Terezína byla v roce 1943 zařazena velká část odborných pracovníků muzea. Následující rok byl za podporu odboje zatčen gestapem hlavní kurátor Josef Polák. K definitivnímu rozpadu týmu pak došlo na sklonku války, kdy byla do Terezína deportována i poslední odborná muzejní síla Hana Volavková, a činnost ustala úplně. V muzeu zavládlo mrtvolné ticho. Zdálo se, že bestie definitivně zvítězila.

V době, kdy nacisté označili 118 tisíc obyvatel protektorátu za Židy, se v muzeu nacházelo zhruba 1000 artefaktů. Na konci války bylo v muzeu už 40 tisíc sbírkových předmětů, přičemž na 80 tisíc českých a moravských Židů již nežilo.

muzeum v Praze mělo pořadové číslo 13. Muzeum jako takové přestalo existovat a nacistická správa z něho udělala správu skladišť, tzv. oddělení K. V pozdějších dobách se rozšířila legenda, že záměrem nacistů bylo vytvořit muzeum vyhynulé rasy, ale fakta nic takového nepotvrzují.

Iniciativní tváří v tvář konfiskaci judaik byli naopak v Praze židovští představitelé. Vedoucí správy mimopražských židovských obcí Karel Stein (1906–1961) v době zmaru usilovně hledal, jak zachránit ohrožené židovské památky z opuštěných synagog, a na jaře 1942 inicioval vznik tzv. Židovského ústředního muzea, kam měly být soustředěny historické a umělecké památky ze židovských muzeí v Mikulově a Mladé Boleslavi, z pražských synagog i všechny ostatní památky ze zrušených předválečných židovských obcí na území protektorátu.

„Aniž by to bylo koordinováno s Berlínem, německá Ústředna pro židovské vystěhovalectví vyslovila se záměrem souhlas. Mohlo jít o výraz německé záliby v pořádku a přesných číslech, snad svou roli mohly hrát i důvody osobní, snaha využít nashromážděného bohatství. Cílem židovských pracovníků muzea naopak bylo, aby všechny artefakty zůstaly co možná pod jejich kontrolou a dostalo se jim náležité péče. Tehdejší muzejní tým odvedl obrovské kvantum práce, z dnešního pohledu je neuvěřitelné, co vše se za tak strašných okolností stihlo inventarizovat a popsat. Bez přehánění z tehdejší práce čerpá naše muzeum dodnes,“ zdůraznil ředitel Pavlát.

Židovské ústřední muzeum se tak stalo bezpečným úložištěm pro liturgické předměty, knihy a archiválie protektorátních židovských obcí i pro vybrané předměty z majetku Židů deportovaných do koncentračních a vyhlazovacích táborů. Ačkoliv zůstávalo pro veřejnost uzavřeno, skuteč-

tisemitská klišé. Nejzásadnější byl příkaz doplnit instalaci o nelogický přídavek věnovaný tématu košerování, s nímž byl samozřejmě spojen motiv krve,“ uvádí historička Magda Veselská v publikaci **ARCHA PAMĚTI**, která shrnuje celý příběh muzea od jeho počátků.

Muzeum pod komunistickou kuratelou

Po válce Židovské muzeum svoji činnost obnovilo a jeho vedením byla pověřena právě Hana Volavková, která jako jediná z odborných pracovníků muzea deportace přežila. V muzeu byly zřízeny depozitáře synagogálního textilu, stříbra a obrazů, v bývalé židovské škole v Jáchymově ulici byly soustředěny nejvýznamnější knižní a archivní fondy. Stále expozice v Klausově synagoze a Muzeu pražského

■ Vrchní zemský rabín Šlomo Jehuda Rappaport (1790–1867)

■ Zátíší se stříbrnými liturgickými předměty

ghetta v letech 1946 až 1949 navštívilo na 200 tisíc návštěvníků.

Zdálo se, že po katastrofě holokaustu nastávají klidnější časy, ale nikdo netušil, že další bestie už číhá za rohem. Komunistický převrat zamíchal kartami a znovu se začalo hrát o budoucnost muzea, které bylo trnem v oku nastupujícího režimu, jenž postupem doby získával takové antisemitské rysy, že by se za ně nemuseli stydět ani nacisté.

„Hana Volavková odvedla po válce úžasnou práci. Podařilo se jí zachovat celistvost muzea, byť to se v dubnu 1950 nevyhnulo postátnění. Byla to však menší újma, než kdyby bylo rozkradeno. V té době už začínal hon na takzvané sionisty, takže Hana Volavková musela hledat cestu, jak muzeum ochránit, a zároveň vyhovět ideologické poptávce. Potřebnost muzea tehdy šikovně spojovala s uchováním památky obětí nacismu, a i když za takový konstrukt muzeum platilo svou cenu, přece jen mohlo dál existovat jako instituce kulturních dějin českých Židů,“ prohlásil ředitel Pavlát.

V roce 1956 došlo po odhalení zločinů stalinismu k mírnému uvolnění rigidního komunistického režimu, takže se podařilo prosadit památník v Pinkasově synagoze, který je věnován obětem šoa z řad Židů z českých zemí, jejichž jména připomínají ručně vepsané nápisy pokrývající zdi synagogy, a postupně se začala v omezené míře rozvíjet odborná a popularizační činnost muzea. Konečně se začalo blýskat na lepší časy.

V šedesátých letech se uskutečnila řada zahraničních výstav dětských kreseb z Terezína, byly otevřeny nové stálé expozice **STŘÍBRO ČESKÝCH SYNAGOG** v Maislově synagoze, **HEBREJSKÁ VĚDA STŘEDOVĚKU A RENESANCE** ve Vysoké synagoze a expozice synagogálního textilu ve Španělské synagoze. Muzeum začalo vydávat odborný časopis **JUDAICA BOHEMIAE**. Celé toto období vyvrcholilo a zároveň skončilo v roce 1968 oslavami **MILENIUM JUDAICUM BOHEMICUM**. Bestie znovu zaútočila a během normalizace po sovětské okupaci bylo v zemi zničeno více židovských památek než za té nacistické.

„S výjimkou Pražského jara bylo muzeum pod ideologickou kuratelou nejtvrdšího typu. Za normalizace museli někteří odborní pracovníci odejít, ostatní byli ve svých činnostech omezeni. Muzeum se ocitlo v hluboké izolaci, vztahy s cizinou byly zcela přerušeny, památník v Pinkasově synagoze a řada expozic byly dlouhodobě uzavřeny. Pro ilustraci poměrů – na všechny dozírající poslední ředitel muzea před pádem komunismu byl bývalý politruk,“ uvedl ředitel Pavlát.

■ Propagace Státního židovského muzea v 60. letech minulého století

Návrat do budoucnosti

Byla to především zásluha vůdčí osobnosti protikomunistického exilu, spisovatele a politika Pavla Tigrida, že se pražské Židovské muzeum dostalo v říjnu 1994 z rukou státu zpět do správy české židovské komunity. Tigrid byl v letech 1994–1996 ministrem kultury. „Vybavuji si jednání na ministerstvu, během něhož Pavel Tigrid požádal své spolupracovníky, aby navrhli, jak Židovské muzeum vyjmout ze státní správy a předat je židovské obci. Bylo to odvážné rozhodnutí, protože ve stejné době existoval velký tlak, aby co největší část sbírek přešla do Izraele. Nedůvěra, že se čeští Židé dokáží o muzeum postarat, byla patrná i mezi některými českými politiky,“ vzpomíná ředitel Pavlát.

„Při onom jednání jeden z vysoce postavených úředníků ministerstva vznesl proti záměru Pavla Tigrida námitky. Pavel Tigrid je vyslechl a řekl: My jsme se ale nesešli proto, abychom řešili, proč Židovské muzeum vrátit nelze. My jsme tady proto, abychom ho co nejrychleji navrátili těm, kteří ho založili, jimž patřilo a patří opět musí.“

Při pohledu na život a dílo Pavla Tigrida se možná odstátnění Židovského muzea v Praze může jevit jako nedůležitá epizoda. Pro české Židy však tento čin měl – a dod-

nes má – nesmírný význam. Kvůli své historii poznamenané nacistickou i komunistickou zvlášť a jedinečným sbírkám je pro ně Židovské muzeum symbolem i klenotem zároveň. Současně také představuje ekonomicky nesmírně významnou instituci pro zachování židovského společenství nejen v Praze, ale v celé České republice.

V roce 1994 byl ředitelem jmenován Leo Pavlát. Hlavním úkolem následujícího období se stala obnova zanedbaných objektů a stálých expozic. Byly zrekonstruovány všechny historické synagogy ve správě muzea a v nich zpřístupněny nové expozice věnované dějinám Židů v českých zemích a židovským tradicím a zvykům. Posledním velkým projektem muzea byla rozsáhlá rekonstrukce Španělské synagogy a příprava nové, moderně koncipované expozice s názvem **ŽIDÉ V ČESKÝCH ZEMÍCH V 19. A 20. STOLETÍ**, která byla otevřena na konci loňského roku.

Právě za tento projekt získalo Židovské muzeum v Praze zvláštní ocenění v letošním ročníku Národní soutěže muzeí Gloria musaealis. „Je to pro nás velké zadostiučinění, protože veškeré činnosti na tomto projektu probíhaly z velké části již v době pandemie, která muzeu způsobila hrozivý propad příjmů. Přestože jsme nestátní institucí, která musí z vlastních prostředků

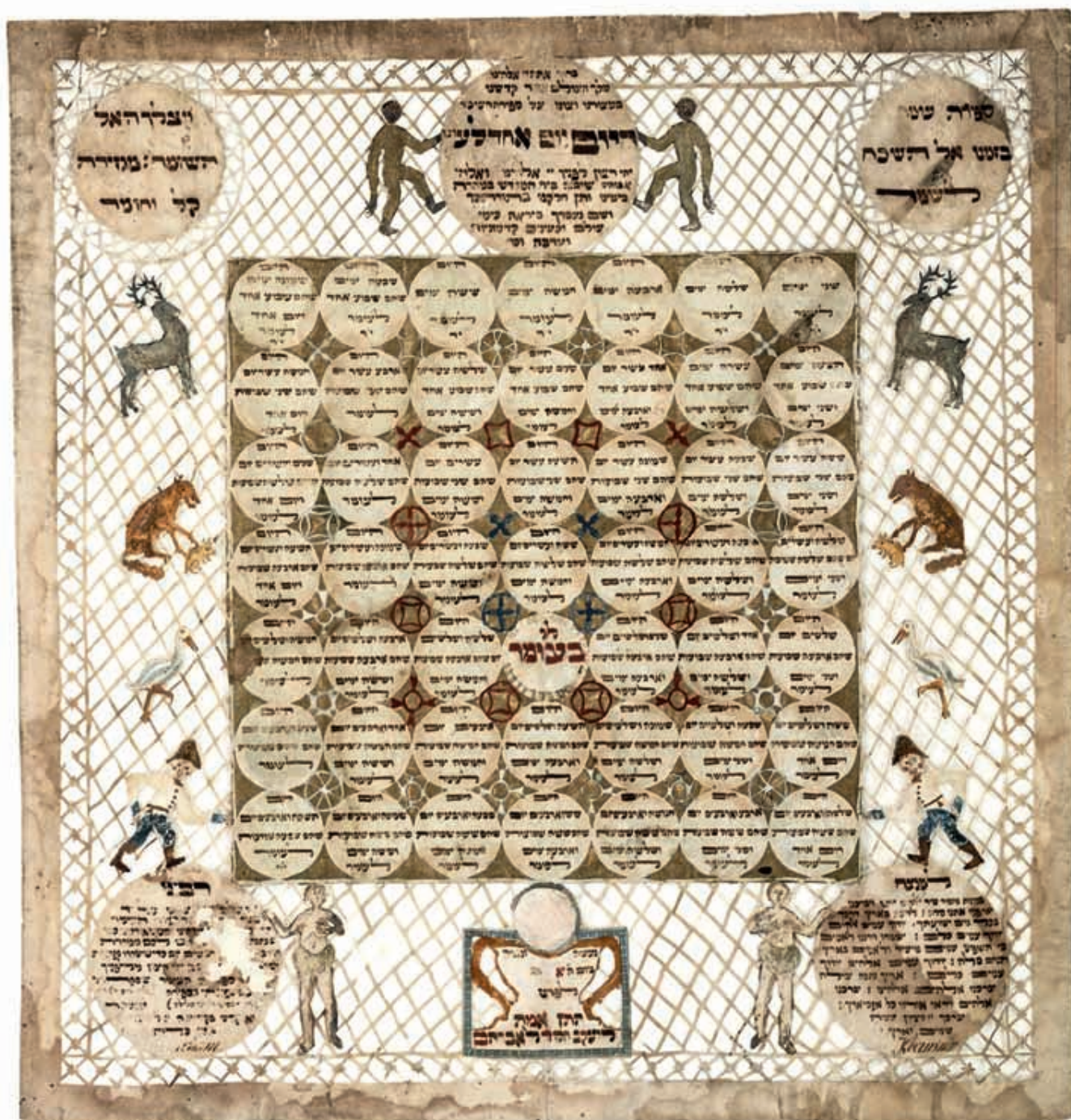
plně zabezpečit svůj provoz, povedlo se nám i v době finančních ztrát nákladný projekt dokončit podle původního záměru a nyní se z něho mohou těšit naši návštěvníci,“ řekl ředitel muzea Leo Pavlát.

Jiří Fiedler – archivář na kole

Novodobý příběh Židovského muzea by však nebyl úplný, kdybychom nepřipomněli život a monumentální dílo významného historika Jiřího Fiedlera (1935–2014). Přestože původně pracoval jako překladatel a redaktor v nakladatelství pro děti a mládež Albatros, jeho koníčkem bylo sbírat staré pohlednice a mapy, fotografovat zaniklé synagogy a hřbitovy a dokumentovat vyhynulé židovské obce.

Od 70. let minulého století je v Čechách a na Moravě objížděl nejednou na kole. Shromáždil tak tisíce fotografií synagog, hřbitovů, rabínských domů a někdejších židovských škol, památek, z nichž mnohé byly v dalších letech zničeny. K obrazovému materiálu současně získával i faktické informace pečlivě excerpané z nespočetných archivních zdrojů, literatury, vzpomínek, kronik.

„Jiří Fiedler v době zmaru dělal to, čemu by se za normálních poměrů věnovaly odborné instituce, a sklízel za to nevoli

■ Kalendář pro počítání omeru, sedmítýdenního období mezi svátky Pesach a Šavuot

Státní bezpečnosti i podezíravost okolí. V době naprostého pohrdání židovským kulturním dědictvím v Čechách a na Moravě vykonal práci, z níž mohou čerpat generace dalších badatelů v oblasti židovského místopisu,“ řekl ředitel Židovského muzea v Praze Leo Pavlát.

Po pádu komunistické diktatury Jiří Fiedler vydal česky a anglicky knihu *ŽIDOVSKÉ PAMÁTKY V ČECHÁCH A NA MORAVĚ*, dodnes základní zdroj informací o židovských sídlech. V roce 1996 se pak stal odborným pracovníkem Židovského muzea v Praze. Zde výsledky svého mnohaletého

soukromého bádání dále rozvíjel, začal je vkládat do elektronické, stále doplňované a upřesňované *ENCYKLOPEDIE ŽIDOVSKÝCH OBCÍ V ČECHÁCH A NA MORAVĚ*. Má dnes na 1670 hesel. Bez nich, bez informací, které Jiří Fiedler shromáždil a v encyklopedii nezištně uspořádal, by se některé projekty muzea nikdy neuskutečnily.

Jiří Fiedler pracoval v Židovském muzeu v Praze až do konce roku 2012 a i poté s ním externě spolupracoval. Nevystupoval na veřejnosti, zůstal skromně skryt za svým velkým dílem. Jeho životní dráha se bohužel tragicky uzavřela

v roce 2014, kdy byl i se svou manželkou brutálně ubodán ve svém bytě mužem, který ho navštívil pod záminkou odborné konzultace. Vrah byl dopaden poté, co se v zastavárně pokoušel prodat šperky, knihy a další ukradené předměty, vše zhruba v hodnotě 5 tisíc korun. O úmrtí Jiřího Fiedlera informovala i zahraniční média, nekrolog mu věnoval například deník *THE NEW YORK TIMES*. Jeho náhlá smrt byla pro židovskou historii v Čechách a na Moravě i pro všechny jeho spolupracovníky v Židovském muzeu v Praze ranou, kterou nelze zacelit. ✕